

МНЕМОНИКА + ТАРИХ

Баймухамбетова Раҳима Калбаевна

ЖДПУ академик лицейи тарих фани

ўқитувчиси

Мазкур мақолада мнемоника методи ва унинг таркибига кирувчи мнемотехник усулларни тарих фанида қўллаш ва тарих фанининг ўқитилиши самарадорлигини оширишга қаратилган бир неча маълумотлар келтириб ўтилган. Мақолада ҳар бир усулни Ўзбекистон ҳамда Жаҳон тарихи дарсликларида келтирилган маълумотлар мисолида тушинтиришга ҳаракат қилинган.

Калит сўзлар: *Мнемоника, мнемотехника, ҳарфли ва рақамли код, рақамли-ҳарфли тизим, рифмлаштириш, товушли усул, тасаввур қилиш усули, Цицерон методи, Айвазовский методи, фонетик тасаввур ёки трансформер усули, Шед тизими.*

Ключевые слова: *Мнемоника, мнемотехника, буквенно-цифровой код, цифро-буквенный алфавит, рифмизация, созвучие, ассоциации, метод Цицерона, метод Айвазовского, тарансформер, система Шед.*

Биз тезкор информациялар ва янгиликларга бой даврда яшаётганимизга деярли кўникиб бўлдик. Ижтимоий тармоқлар орқали биз қабул қилаётган маълумотлар миямизни эгаллаб бормоқдаки таълим масканларида, ёшларнинг ўзлари танлаган фанлардаги маълумотларни ёд олиш жараёнлари биров оғирлик қилмоқда. Албатта ўқувчилар орасида кучли хотира эгалари кам эмас, лекин хотирани машқ қилиш орқали самарали натижа кўрсатувчи ва ўзларида мукамал хотира кашф этувчи ўқувчилар ҳам кўпчиликни ташкил этади. Таълим самараси учун педагог олимлар тамонидан кўплаб метод ва усуллар ишлаб чиқилган бўлиб, булардан айнан Мнемоника методини тарих фанида қўллаш ҳақида маълумотга эга бўламиз.

Мнемоника юнон тилига оид атама бўлиб “Эслаб қолиш санъати” деган маънони англатади. Сунъий тасаввурларни ҳосил қилиш орқали ёд олишни осонлаштирувчи ва хотира ҳажмини кенгайтирувчи усуллар тизимидир. Мнемоника замонавий ҳаётимизда ҳар қандай фанни ўрганишда қўлланивчи умумий метод бўлиб, унга доир мнемотехника атамаси ҳам борки бу мнемоника методини аниқ йўналишда қўллаш усулига айтилади.¹

Бу методга доир маълумотлар бизга қадимги юнон олимларининг асарларидан етиб келган бўлиб, маълумотларни эслаб қолиш санъатидан асосан қадимда шаманлар, коҳинлар, халқ воизлари, диний матнларни ёд олувчи руҳонийлар фойдаланишган. Ёзув пайдо бўлиб, китоб босиш дастгоҳи яратилгандан кейин ҳам бу метод ўз аҳамиятини йўқотмайди. Эгалланган билимларни ва сара кашфиётларни юзага келиши жараёнини эслаб қолиш,

хотирада асраш буюк бир қобилият ва маҳорат талаб этувчи ўта ноёб ходисага айланади.²

Ёд олиш нафақат оддий бир усул балки Мнемоника санъати даражасига кўтарилишига сабаб, бу инсондан теран фикр ва тасаввур қилиш қобилиятини талаб этади.

Мнемониканинг энг асосий объекти ҳарф, рақам, терминлар, суръатлар ҳисобланади.

Мнемоника техникасини қўллашнинг асосий метод ва усуллари:

- Харфли ва рақамли код;
- Рифмлаштириш яъни қофиялаш;
- Товушли;
- Тасаввур қилиш усули;
- Жой, ҳолат асосида Цицерон методи;
- Кўз хотираси асосида Айвазовский методи;³

Бу методларнинг ҳар-бири бир неча тармоққа бўлиниб асоси бир аммо қўлланилиши турлича усулларга бўлинади. Ҳарфларни, рақамларни, ибораларни ёд олишнинг турли усуллари мавжуд.

Қуйида келтирилган бу метод ва усуллардан фойдаланиб, тарих фанида қўллаш афзалликларини кўриб чиқамиз.

Харфли ва рақамли код

Маълумотларни бош ҳарфларидан маъноли ибора ҳосил қилиш йўли билан амалга оширилади. Бу методнинг таркибий қисми ҳисобланган рақамли-харфли ва Шед тизими тарих ва ижтимоий-гуманитар фанлар таркибига кирувчи фанларни ўтишда самара беради.

Рақамли-харфли тизим- Рақамларнинг бош ҳарфларга мослаб сўз тузилади.

1-Б, 2-И, 3-У каби. Аммо 1 ва 5, 4 ва 9 рақамлари бир хил ҳарфдан бошланганлиги сабабли сиз уни ўзингизга мақул ҳарф билан алмаштиришингиз мумкин.⁴ 0 ни ҳам бирон ҳарф билан банд қиласиз. Масалан Усманийлар тамонидан Константинополнинг 1453 йилда босиб олиниши. 1 рақами кўпроқ келгани учун уни Ш ҳарфи билан алмаштиришимиз мумкин. Бунда тасаввур методи ёрдамга келади. Шаҳар олинди катта тантана олқишларни кўз олидингизга келтиринг. Бир неча зафарли юришлардан кейин ва ниҳоят турклар ўз мақсадларига эришдилар. 1-Ш, 4-Т, 5-Б, 3-У, яни **Шу Туфайли Байрам Узайтирилди**.

Албатта бу жараёнда тасаввурнинг кенглиги ўта муҳим.

Шед тизими бирон бир тарихий сананини эслаб қолиш учун, рақамга мос равишда бирон ибора ёки сўз тузиш керак бўлади. Эрамиздан аввалги 74 йилда бошланган Спартак қўзғолонини мисол қилиб оламиз. Спартак 7 та ҳарф, олға 4 та ҳарф. Бордию санада 0 рақами бўса буда 10 та ҳарфдан иборат сўз ёзилади. Бу усул бироз вақт олиши ва ўқувчидан ўта топқирлик

талаб қилиши аниқ аммо жуда қийналган саналар учун ишлатилса самара беради.

Рифмлаштириш яъни қофиялаш

8-синф Жаҳон тарихи дарслигида Галилео Галилей гелиоцентрик назарияга асос солгани хақида билиб оламиз. Бунда шахс исмининг бир қисмига қилган ишини мослаштириб, Галио-гелио дея қофиялаштирамыз.

8-синф Ўзбекистон тарихи дарслигидан Абдурахмон Толенинг “Абулфайзхон тарихи” асари мавжуд. А-Т,А-Т ёки А-А, Т-Т каби бош харфи билан ёдлаймыз.

Бу усул юқоридаги харфли тизимга ҳам яқинроқдир.

Товуш ёрдамидан фойдаланиш

Узун ва қийин терминлар, хорижий сўзларни товуш ёрдамида ёдлаш усули ҳисобланади. Бунга мисол қилиб, 8-синф Ўзбекистон тарихи дарслигидан Махмуд ибн Фарозий “Ой фазоларининг тенглиги” хақида асарини мисол қилиб келтирсак Фароз-фазо дея тувушларни мослаштирамыз. Албатта бу энг осон намуна бўлиб, бу методни хорижий сўзларни ўзимизнинг тилимиздаги сўзларга мослаб ёдлашда қўл келади.

Тасаввур қилиш методи

Рамзий, навбатма навбат, ўзаро боғлаб, шаклига қараб, ўхшатиш, хис қилиш, рангларга ажратиш яъни рақамларга ранг бериш усулларини ўз ичига қамраб олади.

Тасаввур қилиш методини ўхшатиш, ўзаро боғлаш усули билан синаб кўрамыз: Тарих фанида Бухорий номи билан кўплаб олимлар бор. Уларнинг ичидан бир нечтасини ажратиб эслаб қолсак қолганларини жавобини топиш қийин бўлмайди. Масалан 8-синф тарих дарслигида берилган қуйидаги маълумотга тўхталамыз. XIX асрда Мирзо Шамс Бухорийнинг “Баёни баъзи хаводисоти Бухоро, Хўқанд ва Қошғар” асари, шунингдек Мир Олим Бухорийнинг “Фатхномаи султоний” асарлари тарихимиз учун муҳим манбалар ҳисобланади. Мирзо Шамс Бухорий исмини хотирада сақлаймыз. Шамс араб тилидан қуёш демақдир. Қуёш битта бўлиб у Бухорода ҳам, Хўқанд, Қошғарда ҳам осмонга қарасанг кўринади. Мир Олим Бухорий исмидаги олим сўзини олам дея алмаштириб, “Оламини фатх этган султон” – дея хотирага муҳрлаймыз.

7-синф Ўзбекистон тарихи дарслигида келтирилган Эфталлар давлатига оид дастлабки маълумотни келтириб ўтаман. Ташқи савдода ипак, лок, бўйоқлар, рангли шишалар, қимматбаҳо тошлар, арғумоқ отлар, матолар, ширинликлар, қурол-яроғ каби ноёб маҳсулотлар бозори чаққон бўлган. Энди тасаввуримизга эркинлик берамыз. Берилган маълумотни эслаб қолиб, булар айнан қайси давлатда бўлганини унутмаслигимиз лозим. Чунки тарихда давлатлар ва сулолар кўп. Шунинг учун исми Э харфидан бошланувчи одам хақида ўйланг.

Масалан Эргаш ака. Мен қўшнимиз Эргаш аканинг янги қурилган уйига бордим. Киришим биланоқ **локланган** полнинг хиди димоғимга урилди. Уйнинг деворлари дераза ромларига мос қилиб **бўялган**. Уйнинг ойналари оддий эмас, мозайка парчалари каби **рангли шишалардан** қилинган. Шу сабабли бу уй менга худди кинолардагидек тарихий дабдабали саройларни эслатгандек бўлди. Хона деворида пишиқ пўлатдан ишланган **қилич осиглиқ** бўлиб, бу киши қурол-яроғ коллекциясини йиғишни ишқобоз эканлиги ёдимга тушди.

Ойна очилгач ҳовлида гижинглаб турган **арғумоқ отга** кўзим тушди. Бу ажойиб отга маҳлиё бўлиб уйнинг эгасининг гапларини ҳам кечроқ англадим. Эргаш ака мени ўтиришга таклиф қилди. У кишининг эғнида юпқа ва нафис **ипакдан** ёқалари тик қилиб тикилган куйлак, устидан дағалроқ **матодан** камзул кийган эди. Эргаш аканинг рафиқаси худди **қимматбаҳо тошлар** ўрнатилган узукларини кўз-кўз қилгандек бир чойнак чойни стол устига қўйиб кетди. Биз стол устида вазаларга солиб кўйилган **ширинликлар** билан чой ичиб, дилдан сухбатлашдик.

Фонетик тасаввур ёки Трансформер усули

6-синф тарих дарслигида қадимги одамлар манзилгоҳлар ўз номи ва жой номи билан келади. Масалан Селенгур Фарғонада, Кўлбулоқ Тошкенда. Фарғонада сел келди. Тошкентга келиб кўл бўлди каби.

Цицерон методи

Цицерон яни Локус методи лотин тилидан турар жой дея таржима қилиниб, “Ақлий саёҳат”, “ Тафаккур ўйини” Рим хоналари методи ҳам деб номланади. Эрамиздан аввалги 86-82 йилларда номаълум муаллиф тамонидан нотиқлик санъатига бағишлаб ёзилган, “Геренния учун Риторика” асарида айнан Локус методи ҳақида маълумотлар ёзиб қолдирилган. Бунда асосан кўз хотираси ёрдамида тасаввурга кенг имкон берилади. Маълумотлар қаерда ва қандай жойлашгани эслаб қолинади. Сиз хонани тасаввурингизда қайта жихозлашингиз ёки ўз ўйингиздан фойдаланишингиз мумкин. Керакли маълумотларни хонага жойлаб чиқасиз.

6-синф тарих дарслигидаги маълумот билан танишамиз. Сўнги палеолит даврида уруғчилик вужудга келиб, турар жой, суний олов, кесувчи-пармаловчи меҳнат қуроллари, тақинчоқ, туморлар пайдо бўлди. Энди бу нарсаларни хоналарга жойлаймиз.

Мисол

Мен ва ниҳоят уй олиб **турар жойга** эга бўлдим. Уйлаб қарасам **сўнги** бор қариндош-уруғимни кўрганимга ҳам анча бўлган экан. Уй олиш муносабати билан **уруғимни** меҳмонга чақирдим. Албатта уларни залга ўтқизаман. Ошхонага кириб тортмадан ўткир **кесуви** пичоғим билан сабзавотларни **пармалаб** тўғрадим ва қозонга солиб димладим. Овқат пишгунча ётоқхонага қириб янги шкафдан кўйлагимни олиб, кийиб, ясаниб, сейфдан **тақинчоқларимни** олиб тақиб олдим. Куз тегмасин деб кўзмунчоқли

туморни остонага илиб қўйишни ҳам унутмадим. Бу усул нотиклик маҳоратини оширишда ҳам ёрдам беради.

Бу методнинг афзаллиги эслаб қолиш осонлиги, кўпроқ маълумотга эга бўлиш, хотирада узоқ вақт сақланишида. Камчилиги бу кўп меҳнат ва вақт талаб қилишида.

Айвазовский методи

Бу метод машҳур рус rassomi И.К. Айвазовский тамонидан кенг қўлланилган бўлиб асосан кўз хотирасига асосланади. У хаттоки денгиз тўлқинларини ҳам хотирасида муҳрлаб ўзининг нодир асарларини яратган. Бунинг учун 1-5 дақиқа мобайнида керакли объектга тикилиб, сўнг кўзни юмиб хаёлимизда кўрганимизни гавдалантирамыз. Кўзларни очиб хаёлий ва реал объектни солиштирамыз. Бу ҳолат бир неча бор такрорлангач керакли натижага эришамиз.⁵ Бу ҳолат тўғридан тўғри бирон шакл ёки аниқ объект учун мўлжалланган. Аммо бу методни тарихда ҳам қўлласа бўлади.

Энди бу методни тарихга мослаб, 11-синф Ўзбекистон тарихи дарслигидаги кичик бир маълумот билан синаб кўрамыз. Бу жараён мнемотехника методи таркибига кирувчи трансформер усули билан аралаш қилиб қўлланилади. Дарсликнинг дастлабки мавзуларидан бири давлат рамзларига бағишланиб бу маълумотлар боғча давридан бошлаб ўргатилади. Лекин рамзлар тўғрисидаги қонунларнинг қачон қабул қилинганлигидан ташқари қайси сессияда қабул қилингани хақида маълумот борки бу тезроқ ёдимиздан кўтарилади.

Масалан: “Ўзбекистон Республикасининг давлат герби тўғрисидаги” қонун 1992 йил 2-июлда X сессияда қабул қилинган. Мақсад сессия сонини эслаб қолиш. Биламызки герб кўпинча думалоқ шаклда бўлади. Хаёлда думалоқ шаклни чизиб олинг. Энди унинг ичида 10 (X) рим рақами чизинг. Иккита бир хил чизиқ бир хил рақамнинг белгиси, яни 1992 даги 2 ва 2-июлдаги 2, битта 2 битта чизиқ, иккинчи 2 иккинчи чизиқ. Шу билан сиз тест ишлаш жараёнида маълумот ёдингиздан кўтарилган тақдирда ҳам тасаввур доирасида жавобни топасиз. Рим рақамида 10 сизнинг онгингизда герб кўриниши билан муҳрланади.

Тарих фанини ўқиш ўқувчига завқ бағишлайди, бироқ бу каби усуллардан фойдаланган ҳолда энг қийин ва тарқоқ маълумотларни эслаб қолсангиз бу сизга завқ билан бирга ўзингизга нисбатан ишонч ҳам бағишлайди. Қадимги тарих олимларини ўзига мафтун этиб асрлар давомида қўлланилган бу метод ва усуллар бугун замонавий хаётимизда яна бир қадар оммалашди. Мнемоника ўрганиш замон талабига айланмоқда. Бу методни ҳар қандай фанни ўзлаштиришда қўллаш яхши самара бериши аниқ.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAT:

1. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. <https://elar.urfu.ru> › bitstream › episteme
3. Античная традиция рассмотрения памяти и припоминания
4. ³<https://multiurok.ru> › blog › *mniemotiekhnika-tiekhnol...*
5. Мнемотехника - технология быстрого запоминания.
6. ⁴<http://upgradememory.ru> › *что_dumali_o_pamyati_ran'she*
(Самоучитель по развитию памяти(техника скоростного запоминания))
- 6-синф “Қадимги дуне тарихи” А.С. Сагдуллаев, В.А. Костетский. Тошкент-2022 йил. 7-синф “Ўзбекистон тарихи”. А. Мухаммаджонов. Тошкент-2017 йил.
7. 7-синф “Жахон тарихи”. Т. Салимов, Л. Насруллаев, Н.Хакимов, С. Кушбеков, Б. Махмудбоев. Тошкент 2022 йил. 8-синф “Ўзбекистон тарихи”. У. Жўраев, Қ. Усмонов, Г. Жўраева, Н. Норқулов Тошкент-2019 йил
8. ⁵<https://proektoria.online> › catalog › media › articles › *Кактренироватьпамять: 5эффективныхупражнений*
<https://ru.wikipedia.org> › wiki › *Айвазовский*
9. “Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг қўлга киритилиши”.11 синф Ўзбекистон тарихи дарслиги.
10. Н. Жураев, А. Замонов. Тошкент-2018 йил.